

INFRASTRUKTURA
I ŚRODOWISKO
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI FUNDUSZ
ROZWOJU REGIONALNEGO

PLAN OCHRONY ŚWIĘTOKRZYSKIEGO PARKU NARODOWEGO

Operat ochrony zasobów kulturowych

Cezary Jastrzębski
Szymon Orzechowski

Projekt realizowany przez Biuro Urządzania Lasu i Geodezji Leśnej Oddział Warszawa we współpracy z Narodową Fundacją Ochrony Środowiska i Usługami Ekologicznymi Aloyzy Przemyski

PLAN PREZENTACJI

I. Diagnoza stanu ochrony zasobów kulturowych

II. Wyniki inwentaryzacji stanu ochrony zasobów kulturowych

1. Zasoby materialne

A. Zabytki

B. Miejsca pamięci narodowej

C. Miejsca kultu religijnego

D. Pomniki i tablice pamiątkowe

2. Niematerialne zasoby kulturowe

III. Ocena stanu ochrony zasobów kulturowych

IV. Ocena zagrożeń – wewnętrznych i zewnętrznych

V. Strategia ochrony zasobów kulturowych

1. Cele

2. Działania

VI. Propozycje monitoringu

VII. Prognoza zmian

I. DIAGNOZA STANU OCHRONY ZASOBÓW KULTUROWYCH

Zasoby kulturowe to całokształt dorobku ludzkości, czyli materialne i duchowe pozostałości przeszłości, a szczególnie te wytwory ludzkiej działalności, które poprzednie pokolenia uznały za ważne i godne przekazania swoim następcom. Obejmują one również elementy tworzone i utrwalane współcześnie, z myślą o przyszłości.

Najogólniej rzecz biorąc, składnikami dziedzictwa kulturowego są zatem obiekty archeologiczne, zabytki, miejsca pamięci narodowej i wszelkie inne ważne dla ludzi obiekty (o znaczeniu sakralnym i świeckim) oraz tradycje w sferze niematerialnej.

Pod względem zasobów kulturowych Świętokrzyski Park Narodowy należy do tych nielicznych polskich parków, w przypadku których dziedzictwo poprzednich pokoleń na równi z unikatowymi walorami przyrodniczymi stanowi o wyjątkowości tego terenu nie tylko w skali regionalnej, ale także ogólnokrajowej, a nawet – jak w przypadku problematyki starożytnego górnictwa i hutnictwa świętokrzyskiego – w ujęciu europejskim.

Zasoby kulturowe parku nie zostały dotąd wyczerpująco rozpoznane. W dotychczasowych badaniach koncentrowano się wyłącznie na zagadnieniach przyrodniczych.

Wybrane problemy doczekały się jednak kompleksowych opracowań, co wynikało z zainteresowania zewnętrznymi środowiskami naukowymi. Należy do nich np. problematyka starożytnego górnictwa i hutnictwa świętokrzyskiego, które dzięki ponad 50-letnim, systematycznym badaniom inwentaryzacyjnym i wykopaliskowym, należy do najlepiej rozpoznanych i opracowanych regionów dawnego hutnictwa w Europie. Na terenie samego parku występują jednak trudności z ostateczną identyfikacją tego zjawiska z powodu zalesienia obszaru.

Wyczerpującą monografię – ale tylko do końca XVIII w. – posiada najważniejszy obiekt kulturowy parku, czyli zespół klasztorny na Świętym Krzyżu.

Inne mają różnorodną literaturę o charakterze popularnym i przewodnikowym.

Kilka prac naukowych poświęcono również dziejom najważniejszych miejscowości, takich jak Bodzentyn i Bieliny. Żadnej monografii nie posiada natomiast Nowa Słupia.

II. WYNIKI INWENTARYZACJI STANU OCHRONY ZASOBÓW KULTUROWYCH

1. Zasoby materialne

A. Zabytki

Na terenie parku znajdują się tylko trzy zabytki:

- drewniane zabudowania dawnej dyrekcji Świętokrzyskiego Parku Narodowego w Bodzentynie;
- kościół i klasztor na Świętym Krzyżu;
- plateau z wałami kamiennymi, uznawane za pogańskie sanktuarium religijne.

W otulinie parku znajduje się 20 zabytków, w tym:

- 2 zabytki archeologiczne
- 1 zespół klasztorny;
- 4 zespoły kościelne i kościoły;
- 1 miasto;
- 1 zespół zamkowy;
- 1 zespół miejskiej zabudowy drewnianej;
- 1 pozostałości murów miejskich;
- 1 zespół dworski;
- 2 parki;
- 1 szkoła;
- 1 chałupa;
- 6 cmentarzy.

B. Miejsca pamięci narodowej

Na terenie parku znajdują się 23 miejsca pamięci narodowej.

8 z nich to mogiły

5 – upamiętniono z wykorzystaniem tablic

3 – upamiętniono z wykorzystaniem pomników

po dwa – upamiętniono z wykorzystaniem kapliczek i krzyży

w 3 miejscach rozegrały się ważne wydarzenia

Pojedyncze miejsca pamięci narodowej to Droga Królewska, domniemany wał kultowy, kopiec i więzienie.

INFRASTRUKTURA
I ŚRODOWISKO
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI FUNDUSZ
ROZWOJU REGIONALNEGO

W otulinie parku znajdują się 103 miejsca pamięci narodowej.

47 z nich to mogiły

6 – mogiły symboliczne

23 – upamiętniono z wykorzystaniem pomników,

13 – upamiętniono z wykorzystaniem tablic

6 – upamiętniono z wykorzystaniem krzyży

2 – upamiętniono z wykorzystaniem sadzonek drzew

po jednym – upamiętniono z wykorzystaniem kapliczek i domu

w 3 miejscach rozegrały się ważne wydarzenia.

Projekt realizowany przez Biuro Urządzania Lasu i Geodezji Leśnej Oddział Warszawa we współpracy z Narodową Fundacją Ochrony Środowiska i Usługami Ekologicznymi Alojzy Przemyski

Na terenie parku oraz w jego otulinie znajduje się 11 miejsc pamięci narodowej w żaden sposób nie udokumentowanych w terenie.

1. Bartoszowiny – cmentarz wojenny 53 żołnierzy z I wojny światowej.
2. Bodzentyn - pomnik Dawida Rubinowicza z getta żydowskiego.
3. Klonów i Bukowa Góra – miejsce jednej z ostatnich bitew powstania styczniowego.
4. Leśnictwo Dąbrowa, oddział 106h, przy strumieniu Złoty Potok – miejsce obozowania powstańców styczniowych.
5. Leśnictwo Dębno, oddziały 121-123 – miejsce obozowania powstańców styczniowych.
6. Nowa Słupia – przy kapliczkach kalwaryjskich na Święty Krzyż miejsce obozowiska oddziału płk. Mariana Langiewicza i bitwy pod Skałką.
7. Podgórze (leśniczówka) – miejsce przyjęcia pseudonimów przez żołnierzy z oddziału mjr. Henryka Dobrzańskiego – „Hubala”.
8. Przełęcz Hucka – miejsce obozowania 100-osobowego oddziału kpt. Graba w czasie powstania styczniowego.
9. Psary – cmentarz choleryczny z XIX w.
10. Święty Krzyż – miejsce obozowania oddziału płk. Mariana Langiewicza i jednej z pierwszych bitew powstania styczniowego.
11. Święty Krzyż – zmumifikowane szczątki powstańca styczniowego, w zamkniętej obecnie dla zwiedzających krypcie grobowej kaplicy Oleśnickich.

C. Miejsca kultu religijnego

Na terenie parku znajduje się 21 miejsc kultu religijnego i symboli religijnych.

D. Pomniki i tablice pamiątkowe

Na terenie parku znajdują się 32 pomniki i tablice pamiątkowych. Chronologicznie rzecz biorąc, dotyczą one okresu od początków polskiej państwowości, aż do czasów współczesnych.

2. Niematerialne zasoby kulturowe

Żywe tradycje ludowej kultury niematerialnej z tradycjonalizmem.

Ciągle kultywowane są odwieczne zwyczaje i obrzędy (dotyczące prac polowych i gospodarskich, zwłaszcza siewu, sianokosów, żniw i wykopków.)

Podtrzymywane są odwieczne tradycje życia rodzinnego, związane z urodzinami, swatami, zaręczynami, wieczorem panieńskim, weselem, śmiercią i pogrzebem.

Wielu zwolenników mają zwyczaje religijne i obrzędowe zwyczaje świąteczne. Nie brak też licznych przesądów.

Mieszkańcy mówią w miarę poprawną polszczyznę z elementami gwary kieleckiej, która należy do zespołu gwar małopolskich.

Legendy związane ze Świętym Krzyżem.

1. Święty jeleń i pozostawienie Relikwii Drzewa Krzyża Świętego przez królewicza węgierskiego Emeryka.
2. Sabaty czarownic na Łysej Górze.
3. Podanie o trzech bożkach pogańskich.
4. Powstanie gołoborzy w wyniku działalności diabelskiej.

Legendy związane ze Świętą Katarzyną.

1. Dwie siostry w zamku na Łysicy i powstanie źródła św. Franciszka.
2. Założenie Świętej Katarzyny na miejscu pustelni rycerza Wacławka, który sprowadził cudowną rzeźbę św. Katarzyny.
3. Fałszywy mesjasz i jego świątynia na Łysicy.
4. Sabaty czarownic na Łysicy.
5. Skarby na Łysicy.
6. Historia nieszczęśliwej miłości pustelnika Franciszka i siostry Aurelii

Legendy związane z Bielinami.

1. Zbój Kak z Kakonina i powstanie kościoła w Bielinach.

Legendy związane z Dębem.

2. Adelajda z Dębna.

Legendy związane z Klonowem.

1. Żołnierz napoleoński.
2. Chłop Łakomic.

Legendy związane z Nową Słupią.

1. Skamieniały Pielgrzym idący na Święty Krzyż, poruszający się każdego roku tylko na odległość ziarnka piasku i zapowiadający koniec świata po dojściu do celu.
2. Zbój Barbara.

Legendy związane z Wilkowem.

1. Sprytny chłop i śmierć.
2. Bezdietne małżeństwo i śmierć.

Interesujące tradycje literackie, artystyczne i naukowe terenu parku.

Dotyczą one tak wybitnych postaci, jak Jan Długosz, Jan Kochanowski, Bartosz Paprocki, Wespazjan Kochowski, Franciszek Smuglewicz, Adam Naruszewicz, Stanisław Staszic, Julian Ursyn Niemcewicz, Zorian Dołęga Chodakowski, Klementyna z Tańskich Hoffmanowa, Józef Szermentowski i Stefan Żeromski.

Liczni regionaliści i twórcy miejscowi, tacy jak Jan Cedro (Wilków, poeta ludowy), Maria Cedro-Biskupowa (Wilków, poetka ludowa), Jan Gajzler (Góry Świętokrzyskie, poeta), Rozalia i Wojciech Grzegorzycy (Krajno, poeci ludowi), Józef Ozga-Michalski (Bieliny, pisarz i działacz ludowy), Antoni Ponikowski (Nowa Słupia, regionalista), Dawid Rubinowicz (Krajno, Bodzentyn, młodociany autor pamiętnika z getta), ks. Walenty Ślusarczyk (kolekcjoner), Antoni Waciński (Bodzentyn, regionalista), Artemiusz Wołczyk (Bodzentyn, pisarz i regionalista) i Katarzyna Zaborowska (Wilków, poetka ludowa).

III. OCENA STANU OCHRONY ZASOBÓW KULTUROWYCH

L.p.	Oceniane zasoby parku	Ocena ogólna	Uzasadnienie i kryteria oceny
1	Obiekty archeologiczne	Stan właściwy	Z powodu zalesienia nie przeprowadzono pełnej inwentaryzacji stanowisk pradziejowego hutnictwa, podczas gdy w obrębie otuliny parku dysponujemy ich szczegółową ewidencją. Nie stwierdzono śladów destrukcji i celowego niszczenia obiektów archeologicznych w granicach parku. W większości łatwy dostęp do obszernych źródeł wiadomości na temat dawnej sieci osadniczej.
2	Obiekty i obszary zabytkowe	Stan właściwy	Odpowiedni nadzór wojewódzkich służb konserwatorskich. W większości nieco utrudniony dostęp do źródeł wiadomości.
3	Miejsca pamięci narodowej	Stan właściwy	Odpowiednia opieka mieszkańców i władz samorządowych. W większości utrudniony dostęp do źródeł wiadomości.
4	Obiekty kultu religijnego	Stan właściwy	Odpowiednia opieka mieszkańców i władz duchownych. W przypadku dużych obiektów sakralnych łatwy dostęp do źródeł wiadomości,.
5	Pomniki i tablice pamiątkowe	Stan właściwy	Odpowiednia opieka mieszkańców i władz samorządowych. W większości utrudniony dostęp do źródeł wiadomości.
6	Kultura niematerialna	Stan właściwy	W większości łatwy dostęp do źródeł wiadomości.

IV. OCENA ZAGROŻEŃ - wewnętrzne

L.p.	Zasoby parku	Rodzaj zagrożenia	Opis zagrożenia	Możliwe sposoby eliminacji lub ograniczenia zagrożenia
1	Wszystkie obiekty zabytkowe	Potencjalne	Brak należytej opieki.	Działania zgodnie z wytycznymi wojewódzkiego konserwatora zabytków.
2	Obiekty archeologiczne	Istniejące	Wszelkie prace ziemne.	Zapewnienie nadzoru archeologicznego i edukacja pracowników.
3	Wszystkie obiekty kulturowe	Potencjalne	Brak należytej opieki nad zasobami kulturowymi.	Edukacja kulturowa i uwrażliwianie na kulturowe dziedzictwo przeszłości.
4	Wszystkie obiekty kulturowe	Potencjalne	Wpływ naturalnych procesów przyrodniczych (np. zarastanie roślinnością, wichury, działalność owadów i grzybów) na destrukcję obiektów.	Współpraca specjalistów różnych dyscyplin naukowych.
5	Wszystkie obiekty kulturowe	Potencjalne	Wprowadzanie zmian (np. blacha zamiast gontu w zadaszeniach, cement zamiast wapna) zakłócających ścisłe powiązania obiektów kulturowych z organizmami żywymi.	Współpraca specjalistów różnych dyscyplin naukowych.
6	Wszystkie obiekty kulturowe	Potencjalne	Stosowanie środków czyszczących i konserwujących, mogących naruszyć ścisłe powiązania obiektów kulturowych z organizmami żywymi.	Stosowanie środków tradycyjnych lub preparatów jak najmniej toksycznych.

L.p.	Zasoby parku	Rodzaj zagrożenia	Opis zagrożenia	Możliwe sposoby eliminacji lub ograniczenia zagrożenia
7	Wszystkie obiekty kulturowe	Istniejące	Brak wiedzy na temat roli zasobów kulturowych z powodu nie wykonywania szczegółowej inwentaryzacji.	Przygotowanie kart inwentaryzacyjnych każdego obiektu.
8	Wszystkie obiekty kulturowe	Istniejące	Brak promocji zasobów kulturowych.	Ciągła inwentaryzacja obiektów oraz publikacja wydawnictw.
9	Kapliczka kalwaryjska na Świętym Krzyżu	Istniejące	Zniszczenie drewnianego dachu i możliwość zniszczenia murowanych ścian.	Uzupełnienie brakujących fragmentów dachu.
10	Podziemne zabudowania na Świętym Krzyżu	Istniejące	Brak zainteresowania potencjalnie znaczącym odkryciem naukowym.	Inspirowanie badań naukowych.

IV. OCENA ZAGROŻEŃ - zewnętrzne

L.p.	Zasoby parku	Rodzaj zagrożenia	Opis zagrożenia	Możliwe sposoby eliminacji lub ograniczenia zagrożenia
1	Zabytkowe budynki dawnej dyrekcji parku w Bodzentynie	Potencjalne	Destrukcja drewnianej zabudowy wraz z upływem czasu i narażenie na pożar.	Działania zgodnie z wytycznymi wojewódzkiego konserwatora zabytków.
2	Plateau wschodnie w obrębie wałów kultowych na Świętym Krzyżu	Istniejące	Wprowadzanie elementów o charakterze pątnicznym i dewocyjnym	Działania zgodnie z wytycznymi wojewódzkiego konserwatora zabytków.
3	Zabytkowy zespół klasztorny na Świętym Krzyżu	Potencjalne	Remont i przebudowa pomieszczeń niezgodne z ustawą o ochronie zabytków.	Działania zgodnie z wytycznymi wojewódzkiego konserwatora zabytków.
4	Obiekty archeologiczne – żużle dymarkowe	Potencjalne	Niszczanie żużli dymarkowych w wyniku braku wiedzy o ich znaczeniu.	Edukacja mieszkańców i turystów.
5	Miejsca pamięci narodowej	Potencjalne	Zniszczenie lub podpalenie (w przypadku drewnianych obiektów) przez chuliganów.	Częste patrole służb parku.
6	Miejsca pamięci narodowej – krzyże na terenie obozowisk w 1863 r. w Woli Szczygiełkowej	Potencjalne	Destrukcja.	Odnawianie i rekonstrukcja we współpracy z lokalną społecznością bądź interesariuszami.

L.p.	Zasoby parku	Rodzaj zagrożenia	Opis zagrożenia	Możliwe sposoby eliminacji lub ograniczenia zagrożenia
7	Drewniane symbole religijne	Potencjalne	Destrukcja albo zniszczenie lub podpalenie przez chuliganów..	Odnawianie i rekonstrukcja we współpracy z lokalną społecznością bądź interesariuszami.
8	Symbole religijne	Potencjalne	Umieszczanie nowych symboli, nie mających powiązania z tradycją i obawy przed ich usuwaniem.	Egzekwowanie przepisów ochrony przyrody i edukacja odwiedzających.
9	Pomniki i tablice pamiątkowe	Potencjalne	Destrukcja albo zniszczenie przez chuliganów.	Częste patrole służb parku.

V. STRATEGIA OCHRONY ZASOBÓW KULTUROWYCH

1. Cele

Zasoby parku	Cel strategiczny	Cele operacyjne
Zasoby kulturowe	1. Zachowanie i kontynuacja wartości kulturowych parku bez naruszania wartości przyrodniczych	1. Ochrona zabytków zgodnie z prawem 2. Eksponowanie materialnych i niematerialnych elementów dziedzictwa kulturowego 3. Rewitalizacja zniszczonych obiektów dziedzictwa kulturowego
Zasoby kulturowe	1. Ochrona i utrwalanie tożsamości kulturowej parku	1. Podejmowanie inicjatyw dotyczących ochrony, ucytelnienia i rekonstrukcji materialnych i niematerialnych obiektów dziedzictwa kulturowego 2. Upamiętnianie wydarzeń historycznych 3. Podtrzymywanie tradycyjnego nazewnictwa terenowego
Zasoby kulturowe	1. Promocja walorów kulturowych parku i ich udostępnianie turystyczne	1. Wykonanie szczegółowej inwentaryzacji zabytków oraz innych elementów materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego 2. Publikacja materiałów dotyczących walorów kulturowych 3. Ujednolicenie obiektów zagospodarowania turystycznego zgodnie z tradycją kulturową Gór Świętokrzyskich

2. Działania

Kierunkowe działania ochronne w sferze zasobów kulturowych parku.

I. Myślą przewodnią ochrony zasobów kulturowych powinna być konstatacja, że także ochrona przyrody jest tworem kulturowym człowieka. Pragnieniem parku jest przekazanie przyszłym pokoleniom całości swego dziedzictwa.

II. Zasoby kulturowe istniejące na terenach udostępnionych dla odwiedzających i turystów (przy obiektach oraz znakowanych szlakach turystycznych, ścieżkach edukacyjnych) powinny być popularyzowane i promowane. Pozostałe powinny być otoczone opieką ze strony wszelkich służb parku.

III. Z powodu odwiecznych tradycji i wyjątkowego znaczenia, szczególnej troski wymagają miejsca kultu religijnego. Wskazaniem jest, aby obsługa turystów przebywających na Świętym Krzyżu oraz ruchu pielgrzymkowego odbywała się we współpracy z Misjonarzami Oblatami. Park nie może odpowiadać za brak poszanowania dla nowych symboli religijnych, umieszczanych spontanicznie przez pielgrzymów.

IV. Dbałość o niematerialne zasoby kulturowe powinna wyrażać się w podtrzymywaniu tradycyjnego nazewnictwa terenowego i promowaniu tradycji związanych z terenem parku.

V. Większego zainteresowania wymaga historia leśnego i gospodarczego użytkowania terenu parku, obejmująca, m. in.:

- dzieje bartnictwa;
- dzieje leśnego wypasu zwierząt gospodarskich;
- dzieje kolejki wąskotorowej;
- dzieje hutnictwa szkła;
- dzieje użytkowania hodowlanych stawów biskupich w Podzamczu Bodzentyńskim i dolinie Czarnej Wody.

VI. Większej popularyzacji (i ewentualnego podjęcia starań o uznanie za obiekty zabytkowe w przypadku większości z nich) wymagają zasoby kulturowe związane z działalnością człowieka na rzecz ochrony przyrody, takie jak:

- dom nadleśniczego z 1910 r. w Bodzentynie, leśniczówka w Dąbrowie i gajówka w Psarach Podłazach;
- drewniane osady służbowe wzniesione według jednego projektu po ustanowieniu parku, m. in. w Świętej Katarzynie, Dębnie, Kakoninie i Trzciance;
- stare znaki podziału administracyjnego terenów leśnych, zachowane m. in. w Nowej Słupi i na Świętym Krzyżu.

INFRASTRUKTURA
I ŚRODOWISKO
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI FUNDUSZ
ROZWOJU REGIONALNEGO

VII. Nie udokumentowane w terenie miejsca pamięci narodowej, takie np. jak bitwa pod Skalką w czasie powstania styczniowego, bitwa pod Klonowem w czasie powstania styczniowego, czy pobyt mjr Henryka Dobrzańskiego – „Hubala” w leśniczówce w Podgórzu, powinny być upamiętnione poza parkiem albo w jednym, wyznaczonym miejscu na terenie parku, nawiązującym do panteonu narodowego.

Projekt realizowany przez Biuro Urządzania Lasu i Geodezji Leśnej Oddział Warszawa we współpracy z Narodową Fundacją Ochrony Środowiska i Usługami Ekologicznymi Alojzy Przemyski

VI. PROPOZYCJE MONITORINGU

1. Cykliczna ocena stanu materialnych zasobów kulturowych przez pracowników terenowych parku.
2. Coroczny przyrost kart inwentaryzacyjnych zasobów kulturowych materialnych i niematerialnych.
3. Wzmożenie inicjatyw wydawniczych (stała seria?) promujących zasoby kulturowe parku.
4. Cykliczny raport, raz na pięć lat, w sprawie ochrony zasobów kulturowych parku.

VII. PROGNOZA ZMIAN

Jeśli utrzymają się dotychczasowe trendy, dotyczące zasobów kulturowych Świętokrzyskiego Parku Narodowego, to nadal będą one – mimo że często ponadprzeciętne z punktu widzenia dziedzictwa ogónoeuropejskiego i ogólnopolskiego – traktowane jako zło konieczne w porównaniu z ochroną przyrody. Tymczasem obowiązkiem współczesnych jest ich zachowanie i przekazanie kolejnym pokoleniom.

Zaproponowane w planie zadania, w formie utrwalenia pominiętych zasobów, szczegółowej inwentaryzacji walorów i ich promocji w postaci różnorodnych wydawnictw, a także stałej troski o estetykę zasobów kulturowych powinny przyczynić się do poprawy dotychczasowego stanu rzeczy.

INFRASTRUKTURA
I ŚRODOWISKO
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI FUNDUSZ
ROZWOJU REGIONALNEGO

DZIĘKUJEMY ZA UWAGĘ

Projekt realizowany przez Biuro Urządzania Lasu i Geodezji Leśnej Oddział Warszawa we współpracy z Narodową Fundacją Ochrony Środowiska i Usługami Ekologicznymi Alojzy Przemyski